

Małgorzata KOŁACZEK

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

malgorzata.kolaczek@uj.edu.pl

EUROPEJSKA POLITYKA WOBEC ROMÓW – W STRONĘ INKLUZJI?

ABSTRACT European Roma Policy – Towards Inclusion?

This article aims to present the concepts of current European Union's policy towards the Roma, starting with its origins up until recent years, as well as briefly diagnose the involvement of the EU's institutions in developing and implementing programs and guidelines for national policies towards the Roma people in member states. This research paper also analyzes to which degree the activities of the European Union, with special emphasis on the period from 2011, positively influences the level of inclusion and integration of the Roma people into mainstream societies of EU member states. Finally, this article attempts to evaluate the results of the implementation of the above-mentioned policy as well as to predict the challenges which may arise in case of continuation of activities in this area.

Key words: Roma, European Union, inclusion, integration, discrimination

Słowa kluczowe: Romowie, Unia Europejska, włączenie, integracja, dyskryminacja

Bez wątpienia w ostatnich latach tzw. sprawa romska zyskała na znaczeniu w debacie politycznej toczonej na forum Unii Europejskiej (UE) i stała się widocznym elementem wysiłków UE w konstruowaniu polityki społecznej i integracyjnej odnośnie do grup marginalizowanych. Nie oznacza to oczywiście, że problematyka związana ze społecznościami romskimi zamieszkującymi państwa członkowskie najpierw Wspólnoty, a obecnie UE, nie była poruszana w dokumentach i opracowaniach instytucji europejskich. Przeciwnie, już od lat 70. XX w.¹ rozważano sytuację Romów w Europie, jednakże głównie na forum Parlamentu Europejskiego (PE). Organ ten zresztą przez wiele lat jako jedyny ze wspólnotowych zajmował się w swoich obradach problematyką praw człowieka, dyskryminacji czy też mniejszości, w tym romskiej, które to kwestie aż do Traktatu z Maastricht oraz przyjęcia Kryteriów kopenhaskich w 1993 r. pozostawiano niemal poza wiążącymi dokumentami *acquis communautaire*² i traktowano jako wewnętrzną sprawę państw członkowskich. Powstało tam wiele rezolucji i opracowań, które zwracały uwagę na sytuację i położenie społeczności romskiej w Europie, takich jak rezolucja o sytuacji Cyganów we Wspólnocie z 24 maja 1984 r., w której Parlament rekomenduje Komisji Europejskiej (KE) opracowanie na rzecz Romów programów biorących pod uwagę ich odrębność kulturową i finansowanych ze środków wspólnotowych. W tamtym okresie koncentrowano się głównie na problematyce edukacji dzieci Cyganów i Wędrowców i często rozpatrywano sytuację tych grup właśnie z perspektywy nomadyzmu.

Zauważenie potrzeby analizowania położenia Romów w Europie w sposób bardziej kompleksowy i zdynamizowanie działań na rzecz społeczności romskiej datuje się dopiero na dwa rozszerzenia UE w XXI w. – z 2004 i 2007 r., kiedy to do tego unikatowego związku państw przystąpiły kraje z największym odsetkiem populacji romskiej w Europie, do tego bardzo zróżnicowane pod względem kulturowym i sytuacji społeczno-ekonomicznej – m.in. Węgry, Słowacja, Rumunia i Bułgaria. Wtedy też większość Romów Europy stało się obywatelami państw członkowskich UE. Okazało się, że po akcesji 12 państw (później też Chorwacji w 2013 r.) dyskusje o edukacji Romów to tylko jeden z wymagających kompleksowych rozwiązań i polityk obszarów. Symbolem zmiany podejścia do problematyki romskiej w tamtym okresie bez wątpienia może być

¹ Zdecydowanie wcześniej, bo już w latach 60. XX w., problematyką romską zajmowała się Rada Europy, co zaowocowało wydaniem m.in. takich dokumentów, jak: Rekomendacje 563 Zgromadzenia Parlamentarnego z 1969 r. o sytuacji Cyganów i nomadów w Europie; Rezolucję (75)13 Komitetu Ministrów z 22 V 1975 r., zawierającą rekomendacje dotyczące społecznej sytuacji ludności nomadycznej w Europie; Rezolucję 125 z 1981 r. Stałej Konferencji (obecnie Kongresu) o Lokalnych i Regionalnych Władzach w Europie, która podejmowała kwestie odpowiedzialności władz lokalnych i regionalnych w dziedzinie problemów społecznych i kulturalnych ludności o pochodzeniu wędrownym, a w tym Romów/Cyganów; Rekomendację nr R(92)10 Komitetu Ministrów z 1992 r. o implementowaniu praw osób należących do mniejszości narodowych. J.-P. Liégeois, *Roma in Europe*, Strasbourg 2007, s. 236-238. W artykule tym jednak nie będę zajmować się działalnością Rady Europy w tym obszarze, gdyż zarówno specyfika międzynarodowej organizacji rządowej, jak i jej wkład w rozwój obecności problematyki romskiej w polityce europejskiej wymagają oddzielnego potraktowania.

² Poza wyjątkiem – art. 177 ust. 2 Traktatu Rzymskiego.

rezolucja Parlamentu Europejskiego z 28 kwietnia 2005 r.³ w sprawie sytuacji Romów w Unii Europejskiej⁴, w której organ ustawodawczy UE stwierdza, że *od 12 do 15 milionów Romów zamieszkujących na terenie Europy, z czego od 7 do 9 milionów na terenie Unii Europejskiej, cierpi z powodu dyskryminacji rasowej, a w wielu przypadkach również dyskryminacji strukturalnej, biedy i marginalizacji społecznej, a także staje się przedmiotem różnorodnej dyskryminacji opartej na płci, wieku, niepełnosprawności i orientacji seksualnej*. W tym samym dokumencie PE podkreśla również wagę bezwzględnego wyeliminowania szeroko rozpowszechnionych brutalnych zachowań rasistowskich i dyskryminacji etnicznej wobec Romów oraz *świadom, iż jakkolwiek forma bezkarności za ataki rasistowskie, głosy nienawiści, napady ugrupowań ekstremistycznych, bezprawne eksmisje oraz molestowanie policyjne powodowane odruchami antyromskimi i romofobią mają znaczny udział w osłabianiu zasad państwa prawa i demokracji, zachęcają do kolejnych przestępstw tego typu i wymagają konkretnych działań zmierzających do ich wykorzenienia*⁵.

Właśnie postawy antyromskie, romofobiczne i antycygańskie doprowadziły kilka lat później do przełomu w podejściu UE do problematyki kształtowania polityki wobec Romów nie tylko na poziomie krajowym, lecz także ogólcuropejskim, która w założeniu w sposób wszechstronny miałaby wypracować rozwiązania polepszające sytuację społeczności romskich w Europie. Co więc dokładnie i kiedy sprowokowało wzmożenie aktywności w tym obszarze? Jakie działania zaplanowano? Jak przebiegało ich wdrażanie? I wreszcie – czy rzeczywiście tzw. europejska polityka wobec Romów odniosła sukces we włączaniu czy też inkluzji tej jednej z najbardziej zmarginalizowanych i dyskryminowanych grup etnicznych na Starym Kontynencie? W dalszej części artykułu postaram się pokrótce odnieść do tych kwestii.

NA DRODZE DO STRATEGII

Jak już wspomniano, dyskusja o *położeniu społeczności romskich* na forum UE zaczęła się intensyfikować wraz z nasileniem postaw ksenofobicznych i populistycznych w wielu krajach europejskich; nasilenie to nie dotyczyło zresztą tylko Romów. Mobilizację

³ W następnych pięciu latach pojawiały się kolejne dokumenty i opracowania, m.in. rezolucje Parlamentu Europejskiego: z 1 VI 2006 r. w sprawie sytuacji kobiet romskich w Unii Europejskiej, z 15 XI 2007 r. w sprawie stosowania dyrektywy 2004/38/WE w sprawie prawa obywateli Unii i członków ich rodzin do swobodnego przemieszczania się i pobytu na terytorium państw członkowskich, z 31 I 2008 r. w sprawie europejskiej strategii dotyczącej Romów, z 10 VII 2008 r. w sprawie spisu Romów we Włoszech w oparciu o pochodzenie etniczne, z 11 III 2009 r. w sprawie sytuacji społecznej Romów i ułatwienia im dostępu do rynku pracy w UE, z 25 III 2010 r. w sprawie drugiego europejskiego szczytu w sprawie Romów, z 9 IX 2010 r. w sprawie sytuacji Romów i swobody przemieszczania się w Unii Europejskiej.

⁴ Por. *Romowie w Unii Europejskiej. Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie sytuacji Romów w Unii Europejskiej*, P6TA(2005)0151, Bruksela, 28 IV 2005, Część B, [online] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P6-TA-2005-0151+0+DOC+PDF+V0//PL-24X2017>.

⁵ Tamże, Część C.

w szeregach oficjeli unijnych wywołały działania władz we Włoszech w 2008 r., kiedy w prezydenckim dekreście władzom lokalnym w niektórych regionach nadano specjalne prerogatywy, mające ułatwić likwidowanie osad romskich oraz zwalczanie rzekomej przestępczości wśród imigrantów, łącznie z pobieraniem odcisków palców od niemowląt. Z tych uprawnień skrzętnie skorzystały m.in. Rzym, Mediolan i Neapol. Parlament Europejski nie pozostał obojętny na takie działania i 10 lipca 2008 r. wydał rezolucję w sprawie spisu Romów we Włoszech w oparciu o pochodzenie etniczne. Apelował w niej, aby powstrzymano się od *zbierania odcisków palców Romów, w tym nieletnich, a także od wykorzystywania już pobranych odcisków palców, w oczekiwaniu na zapowiadaną ocenę przewidywanych środków przez Komisję, ponieważ stanowiłoby to wyraźny akt bezpośredniej dyskryminacji ze względu na rasę i pochodzenie etniczne, czego zabrania art. 14 europejskiej konwencji praw człowieka, a ponadto akt dyskryminacyjnego traktowania obywateli UE pochodzenia romskiego w porównaniu z innymi obywatelami, którzy nie mają obowiązku poddania się tego rodzaju procedurom*⁶. Włochy nie przyjęły tych rekomendacji, a KE po przeanalizowaniu sytuacji stwierdziła, że włoskie władze nie chciały dyskryminować Romów i gromadzić danych w oparciu o kryteria etniczne. Wiele organizacji walczących o przestrzeganie praw człowieka i mniejszości nie zgodziło się z tym stanowiskiem. Włochy do dziś zresztą kontynuują taką politykę wobec Romów, która przez wielu działaczy i badaczy nazywana jest wprost dyskryminacyjną.

Zastrzeżenia PE nie zyskały też posłuchu wśród władz Francji, kiedy dwa lata później, w 2010 r.⁷, przypuszczalnie zachęczone rozwojem sytuacji w „sprawie włoskiej”, także ogłosiły radykalizowanie polityki wobec imigrantów i likwidację ich obozowisk, uznanych za kryjówki dla przemytników i kojarzących się z wykorzystywaniem dzieci do żebrania, kradzieży i prostytucji⁸. I choć KE wyraziła zaniepokojenie działaniami rządu Nicolasa Sarkozy’ego, a PE 9 września 2010 r. wystosował Rezolucję w sprawie sytuacji Romów i swobody przemieszczania się w Unii Europejskiej⁹, w której wprost stwierdzał, że takie zabiegi stoją w sprzeczności z wartościami unijnymi i prawem UE, to władze Francji twardo postanowiły kontynuować realizację zamierzeń, płacąc każdemu dorosłemu obywatelowi Rumunii bądź Bułgarii 300 euro, a dziecku 100 euro za opuszczenie terenu ich kraju. Tłumaczono, że wyjazdy są dobrowolne, a akcja nie jest skierowana wyłącznie do Romów, lecz do wszystkich imigrantów mieszkających w nielegalnych obozach, u jej podłoża nie leży więc dyskryminacja etniczna. Sytuacja stała się jednak zdecydowanie bardziej napięta, gdy media ujawniły przeciek dokumentów rządowych, w których wyraźnie romskie obozowiska określono jako priorytety w akcji

⁶ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 10 lipca 2008 r. w sprawie spisu Romów we Włoszech w oparciu o pochodzenie etniczne, P6_TA(2008)0361, [online] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2008-0361&format=XML&language=PL> – 24 X 2017.

⁷ Choć mniej zorganizowane akcje o podobnych charakterze odbywały się już w 2009 r.

⁸ *Left Out. Violations of the Rights of Roma in Europe*, Amnesty International, EUR 01/021/2010, London 2010, s. 24.

⁹ Więcej zob. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 9 września 2010 r. w sprawie sytuacji Romów i swobody przemieszczania się w Unii Europejskiej, [online] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2010-0312+0+DOC+XML+V0//PL> – 24 X 2017.

likwidacji obozowisk. I choć spotkało się to z krytyką nie tylko instytucji UE, lecz także Organizacji Narodów Zjednoczonych, Watykanu czy Amnesty International, taka polityka zarządzania migracją kontynuowana była za kolejnych rządów François Hollande'a. Podobne, choć na mniejszą skalę, deportacje zastosowały też Niemcy, Estonia, Szwecja czy Dania.

Te dwa przykłady radykalizacji polityk krajowych wobec Romów, połączone ze wzrostem liczby motywowanych nienawiścią przypadków przemocy wobec przedstawicieli społeczności romskiej w Europie, z morderstwami Romów na Węgrzech w latach 2008-2009 na czele, pokazały małą efektywność wielu programów i inicjatyw mających na celu integrację i tworzonych dla społeczności romskich w poszczególnych krajach europejskich¹⁰. Uwidoczniły również potrzebę większego włączania samych Romów w procesy planowania i decydowania o działaniach i politykach na ich rzecz. Zaowocowało to powołaniem do życia trzech inicjatyw, które uznać można za element europejskiej polityki wobec Romów w ostatnich latach. Mowa o:

- pilotażowym projekcie integracji Romów, realizowanym przez KE z inicjatywy PE w zakresie *wczesnej edukacji, samozatrudnienia z pomocą mikrokredytów oraz publicznej świadomości, w szczególności w krajach o dużej liczbie ludności romskiej. Projekt ten ma za zadanie również zbadać metod gromadzenia danych oraz analizy scenariuszy alternatywnych dla celów oceny interwencji w tych trzech obszarach*¹¹;
- EURoma Network – Europejskiej sieci na rzecz włączenia społecznego Romów, działającej w latach 2007-2015 i skupiającej delegowanych przez rządy ekspertów, także romskiego pochodzenia, których zadaniem jest dzielenie się dobrymi praktykami i wypracowywanie rozwiązań w ramach grup roboczych do spraw edukacji, zatrudnienia i integracji społecznej;
- platformie europejskiej na rzecz integracji Romów – spotkania platformy zwoływane są od 2009 r. przez państwo, które ma prezydencję w Radzie Unii Europejskiej, i uczestniczą w nich zarówno przedstawiciele UE, rządów państw członkowskich, działacze i eksperci romscy, jak i przedstawiciele organizacji pozarządowych, którzy w swojej pracy zajmują się różnymi aspektami integracji Romów w Europie i mogą wymienić się doświadczeniami i dobrymi praktykami;
- wspólnych podstawowych zasadach włączenia Romów – zasady te opracowane zostały 24 czerwca 2009 r. podczas pierwszego spotkania Platformy europejskiej na rzecz integracji Romów w Pradze i stały się swoistym dekalogiem postępowania instytucji UE, jeśli chodzi o inkluzję społeczności romskich na każdym etapie planowania i realizacji działań na ich rzecz. Zasady te to:

¹⁰ Więcej zob. M. Kołaczek, *Etniczna mobilizacja Romów a Unia Europejska. Polska, Słowacja, Węgry*, Kraków 2014, s. 152-161.

¹¹ *Komunikat Komisji do Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Integracja społeczna i gospodarcza Romów w Europie*, 14 IV 2010, KOM(2010) 133 wersja ostateczna, s. 3, [online] <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0133&from=EN> – 12 XI 2017.

¹² Decyzję o jej powołaniu podjęto w 2008 r.

1. Strategie konstruktywne, pragmatyczne i niedyskryminacyjne.
2. Jednoznaczne, ale niewyłączne ukierunkowanie.
3. Podejście międzykulturowe.
4. Włączenie w główny nurt.
5. Świadomość wymiaru związanego z płcią kulturową.
6. Transfer udokumentowanych strategii politycznych.
7. Wykorzystywanie instrumentów wspólnotowych.
8. Zaangażowanie władz regionalnych i lokalnych.
9. Udział społeczeństwa obywatelskiego.
10. Aktywne uczestnictwo Romów¹³.

Zasady te, poza kluczowym aspektem włączania Romów i przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego w proces tworzenia polityk i efektywnego wykorzystywania istniejących już instrumentów prawnych i finansowych UE oraz dobrych praktyk, zwracają uwagę na konieczność: przeciwdziałania praktykom dyskryminacyjnym, uwzględniania zarówno wymiaru płci, jak i różnorodności kulturowej społeczności romskich, łączenia działań na rzecz Romów z inicjatywami na rzecz innych grup lokalnych, mniejszościowych, defaworyzowanych i zagrożonych wykluczeniem społecznym;

- Europejskich Szczytach Romów w UE, organizowanych jak dotąd trzykrotnie z inicjatywy KE – w 2008, 2010 i 2014 r., na które przybywają najwyższą rangą przedstawiciele UE, rządów państw członkowskich oraz organizacji obywatelskich.

Stosunkowo nową inicjatywą jest też EU Roma Week (Tydzień Unia Europejska–Romowie), organizowany od 2016 r. w ramach obchodów Międzynarodowego Dnia Romów w kwietniu z inicjatywy romskiej europarlamentarzystki ze Szwecji, Sorayi Post. Odbývają się podczas niego debaty, dyskusje, pokazy filmowe i warsztaty z udziałem urzędników organów i agend UE oraz samych Romów.

Te oparte na współpracy, konsultacjach i podejściu problemowym przedsięwzięcia stały się uzupełnieniem i częścią konstytuowanej od 2011 r. unijnej polityki na rzecz Romów, gdyż nadmienione wcześniej wydarzenia z końca pierwszej dekady XXI w. nie tyle zmobilizowały, ile wręcz zmusiły organy i polityków UE do podjęcia bardziej kompleksowych, systematycznych oraz długoterminowych działań na poziomie nie tylko państw członkowskich, lecz także ogólnoeuropejskim.

Już wspomniana rezolucja PE z 9 września 2010 r. wskazywała, że *od 10 do 12 milionów Romów nadal dotyka systematyczna dyskryminacja w obszarze edukacji (zwłaszcza w formie segregacji), mieszkalności (zwłaszcza w formie przymusowych eksmisji i warunków mieszkaniowych niespełniających norm, często w gettach), zatrudnienia (wyjątkowo niski poziom zatrudnienia) oraz równego dostępu do systemów opieki zdrowotnej i innych usług publicznych, a także mając na uwadze uderzająco niski udział Romów*

¹³ Polityka antydyskryminacyjna Unii Europejskiej wobec Romów. Załącznik nr 6 do protokołu z X posiedzenia Zespołu do Spraw Romskich Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych (Warszawa, 22 czerwca 2010 r.), [online] <http://mniejszosci.narodowe.ms.gov.pl/download/86/12691/Zalaczniknr6doProtokolu-UEdyskryminacjaRomowshort.pdf> – 12 XI 2017.

w *życiu politycznym*¹⁴. Tym samym wyznaczono obszary problemowe, wcześniej wyrażone w ramach Dekady na Rzecz Włączenia Romów 2005-2015 (Dekada Integracji Społecznej Romów – Decade of Roma Inclusion) – inicjatywy Open Society Institute (Instytutu Społeczeństwa Obywatelskiego) i Banku Światowego z 2005 r., do której przystąpiły: Bułgaria, Chorwacja, Republika Czeska, Węgry, Była Jugosłowiańska Republika Macedonii, Rumunia, Słowacja, Serbia i Czarnogóra (obecnie dwa oddzielne państwa), a później także Hiszpania, Albania oraz Bośnia i Hercegowina¹⁵. Inicjatywa ta charakteryzowała się jednak brakiem instrumentów, mechanizmów czy sankcji dla państw, które nie wykonały zobowiązań i założonych celów¹⁶.

Te same obszary stały podstawą do skonstruowania założeń jak dotąd najbardziej przełomowego dokumentu, stanowiącego ramy realizacji polityk na rzecz Romów w państwach członkowskich UE, a mianowicie Unijnych ram dotyczących krajowych strategii integracji Romów do 2020 r. z 5 kwietnia 2011 r. Te wytyczne, wydane w formie Komunikatu Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, określiły założenia i zobowiązania państw członkowskich w realizacji działań na rzecz Romów i stały się *de facto* podwaliną europejskiej polityki na rzecz tej grupy etnicznej. Jak jednak wpłynęły na programy realizowane na rzecz Romów w Europie?

PRZEŁOM BEZ ZMIAN?

Bez wątpienia 5 kwietnia 2011 r. to dzień, który można uznać za krok milowy nie tylko na drodze do konstruowania europejskiej polityki na rzecz Romów, lecz także w historii UE. Do tego czasu kwestie związane z problematyką mniejszości pozostawiano w dużej mierze w gestii państw członkowskich, a nawet jeśli ich działania wzbudzały kontrowersje, jak omówione wcześniej postępowanie Włoch i Francji, to apele i oświadczenia unijnych oficjeli miały jedynie charakter deklaracyjny, doradczy i niewiążący. Zmieniło się to właśnie za sprawą społeczności romskiej i nadmienionych Unijnych ram dotyczących krajowych strategii integracji Romów do 2020 r. (dalej: Unijne ramy ds. integracji Romów), które zostały uwzględnione w konkluzjach Rady Unii Europejskiej miesiąc później i powtórzone w konkluzjach Rady Europejskiej z dnia 23 -24 czerwca 2011 r. W tym dokumencie KE ustaliła priorytety działań na rzecz Romów, które od tam miały tworzyć podstawę projektowania krajowych polityk państw członkowskich UE na rzecz tej mniejszości, co miało przyczynić się do integracji ludności romskiej ze społeczeństwami większościowymi i do eliminowania podziałów i dyskryminacji. Te obszary priorytetowe to:

¹⁴ Tamże, Część C.

¹⁵ *Decade of Roma Inclusion 2005-2015*, [online] www.romadecade.org/about/ – 29 X 2017.

¹⁶ *To Be or Not to Be... Roma Decade after 2015?*, Policy Options Paper on the Future of the Decade after 2015 for Consideration by the 24th International Steering Committee, [online] <http://www.presen-ciagitana.org/RomaDecadeAfter2015.pdf> – 12 XI 2017.

- dostęp do edukacji – zapewnienie, że wszystkie dzieci romskie ukończą przynajmniej szkołę podstawową;
- dostęp do zatrudnienia – ograniczenie nierówności zatrudnienia pomiędzy Romami i resztą populacji;
- dostęp do opieki zdrowotnej – zredukowanie luki w stanie zdrowia pomiędzy Romami i resztą społeczeństw;
- dostęp do mieszkalnictwa i podstawowych usług – likwidacja przepaści pomiędzy odsetkiem Romów mających dostęp do zakwaterowania i publicznych usług (takich jak woda, elektryczność i gaz) a odsetkiem reszty populacji¹⁷.

Komisja Europejska zasugerowała również, że należy przedłużyć okresy programowania inicjatyw na rzecz społeczności romskiej do roku 2020. Wiele państw bowiem w momencie ogłoszenia Komunikatu przez KE w 2011 r. realizowało już swoje średnio- bądź długoterminowe programy pomocowe dla tej społeczności. Komisja wezwała kraje członkowskie do zbudowania programów na podstawie jej wytycznych oraz Wspólnych podstawowych zasad włączenia Romów. Co zaskakujące, same instytucje UE w tym przypadku nie przestrzegały własnych norm w odniesieniu do Romów. Realizacja 10. zasady Wspólnych podstawowych zasad..., czyli aktywne uczestnictwo Romów, w przypadku włączania przedstawicieli społeczności romskiej w konsultacje unijnych wytycznych pozostawiała wiele do życzenia. Konsultacje odbyły się w Budapeszcie 7 kwietnia, czyli dwa dni po tym, jak KE opublikowała Komunikat. Delegaci 57 romskich organizacji pozarządowych z 13 krajów mieli więc nieco ponad jeden dzień na zapoznanie się z dokumentem i analizę proponowanych wytycznych i zaleceń. Wydawać by się mogło, że KE powinna dać przykład i mocniej zaangażować Romów w projektowanie najbardziej znaczącego dokumentu polityki romskiej w UE, mającego kluczowy wpływ na sytuację Romów europejskich przez co najmniej dekadę. Tak się jednak nie stało.

W Komunikacie pojawiła się również sugestia, by państwa członkowskie w lepszy i bardziej efektywny sposób wykorzystywały dostępne środki finansowe z budżetu UE w ramach funduszy strukturalnych. Komisja wreszcie postanowiła, że aby realizowanie jej wytycznych przebiegało bez przeszkód, konieczne jest określenie *podstawy solidnego mechanizmu monitorowania, aby zapewnić konkretne efekty dla społeczności romskiej*¹⁸. W związku z tym ustanowiła dla siebie obowiązek corocznej kontroli postępów wdrażania opracowanych na podstawie wytycznych strategii krajowych oraz przygotowania raportów dla Parlamentu i Rady Europejskiej. Agencja Praw Podstawowych UE, czyli instytucja stojąca na straży poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności, miała z kolei *współpracować z państwami członkowskimi w celu opracowania metod monitorowania, które mogą umożliwić analizę porównawczą sytuacji Romów w Europie*¹⁹.

¹⁷ Komunikat Komisji Do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. *Unijne ramy dotyczące krajowych strategii integracji Romów do 2020 r.*, Bruksela, 5 IV 2011, KOM(2011) 173 wersja ostateczna, [online] <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0173&from=EN> – 24 X 2017.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Więcej zob. M. Kołaczek, *(Nie)najnowsza strategia*, „Dialog-Pheniben” 2011, nr 1, s. 42-45.

Jak widać, unijne wytyczne skupiły się na motywowaniu państw członkowskich do wzmacniania, modyfikowania lub rozwijania krajowych strategii integracji Romów w kluczowych dziedzinach: edukacji, zatrudnieniu, mieszkalnictwie i opiece zdrowotnej. Komisja Europejska ustaliła w tych kluczowych obszarach minimalne warunki, które powinny być spełnione przez państwa członkowskie. Obiecano również dodatkowe wsparcie finansowe. Zabrakło jednak wielu rzeczy, które mogłyby odróżnić te działania od wcześniejszych inicjatyw tego typu, podejmowanych przez inne instytucje. Bo chociaż tego rodzaju bezpośrednie podejście i zaangażowanie w politykę wewnętrzną instytucji unijnych to wciąż precedens w historii UE, po bliższym przyjrzeniu się zawartości komunikatu szczegółowe wytyczne okazują się mało nowatorskie i przełomowe. Nie tylko, jak wcześniej wspomniano, pokrywają się z priorytetami Dekady na rzecz włączenia Romów 2005-2015, lecz także w ogóle nie uwzględniają kilku kluczowych kwestii, które wcześniej przyczyniały się do braku sukcesów wielu programów integracyjnych na rzecz Romów. Mowa tu o nieuwzględnieniu *różnicy kulturowej oraz niewyznaczeniu zwalczania antycyganizmu i stereotypizacji Romów jako obszaru priorytetowego*. Znaczenie różnic kulturowych i samej kultury nie zostało nawet wspomniane, pojawia się jedynie jako element działań w obszarze edukacji poprzez sugestię konieczności zwiększania kompetencji międzykulturowych nauczycieli i angażowanie mediatorów międzykulturowych. To znaczące zaniedbanie, ponieważ różne grupy romskie w różnych kontekstach lokalnych i krajowych potrzebują różnego wsparcia, nie zawsze socjalnego, i mają różne zasady kulturowe, których programy krajowe na rzecz Romów często nie biorą pod uwagę, projektując działania sprzeczne z zasadami niektórych grup romskich. A mają przecież służyć integracji. Jak stwierdził Marcin Szewczyk:

Niedopuszczalna jest przez KE myśl, aby doświadczona i opierająca się na racjonalnych podstawach rachunku ekonomicznego UE nie była w stanie wypracować skutecznej strategii wobec mniejszości etnicznej, tym bardziej że przeznaczono na to znaczne środki finansowe. Jednak taki stan rzeczy – biorąc pod uwagę pomijanie przez UE szczególnych relacji tożsamości Romów i ich kultury – wydaje się być o wiele bliższe prawdzie²⁰.

Dodatkowo w dokumencie tym w ogóle nie znajdziemy choćby pobieżnej analizy tego, jak stosunki większość–mniejszość wpływają na integrację i włączenie Romów do społeczeństw europejskich. A przecież postawy społeczne wobec Romów mają istotny, jeśli nie kluczowy wpływ na ich sytuację. Wzajemnej nieufności i niechęci nie uda się zmienić jedynie przepisami i pomocą społeczną. Brak podejmowania tematu nastawienia społecznego, poza kwestią prawnego przeciwdziałania dyskryminacji, dziwić musi szczególnie w kontekście wyznaczonych przez KE obszarów priorytetowych, zwłaszcza zaś rynku pracy. Aktywiści i działacze romscy alarmują, że wielu przedstawicieli tej społeczności w różnych krajach UE dysponuje już wieloma kwalifikacjami zawodowymi, zdobytymi podczas różnych kursów, często dofinansowanych ze środków unijnych, a mimo to nie mogą jednak znaleźć pracy. Dochodzi więc do paradoksu, o którym wspomniała Timea Junghaus, dyrektor Europejskiego Instytutu Sztuki i Kultury Romskiej (ERAC): *Europa zapomina o tym, że ostatnie 25 lat poświęciła na edukowanie i tworzenie*

²⁰ M. Szewczyk, *Unia Europejska i Romowie. System wobec kultury etnicznej*, Tarnów 2013, s. 290.

*romskiej inteligencji – mamy więc osoby z dwoma lub trzema doktoratami, bo łatwiej jest zdobyć doktorat niż dostać pracę*²¹. Sankcje prawne związane z przejawami dyskryminacji nie wystarczą, aby zwiększyć integrację społeczną Romów do społeczeństw większościowych – dyskryminację często trudno udowodnić, a nawet najlepiej spisane ustawy okazują się niewystarczające, gdy mamy do czynienia ze stereotypami, uprzedzeniami i wzajemną niechęcią. Zmiana często negatywnego wizerunku Romów, popularyzowanego za pośrednictwem mainstreamowych mediów, mogłaby być wspomagana przez media romskie, tworzone przez samych Romów, które zaproponowałyby treści rzetelne, prezentujące alternatywny obraz tej najbardziej zmarginalizowanej mniejszości w Europie. Niestety na to KE też nie zwróciła uwagi. Koncentrowanie się wyłącznie na kwestiach społecznych bez podnoszenia świadomości na temat różnic kulturowych i potrzeby dialogu międzykulturowego jest przepisem na porażkę programów i strategii integracji Romów.

Unijne ramy integracji Romów, choć przełomowe, są niestety zachowawcze, oparte na deklaracjach i nie uwzględniają instrumentów, które mogłyby zwalczać bariery integracji. Widać to zresztą obecnie wyraźnie w realizacji tych wytycznych – państwa, które już wdrażały programy na rzecz społeczności romskiej, nie musiały zbytnio modyfikować istniejących strategii. W wielu przypadkach dokonano jedynie kosmetycznych zmian. Pamiętać należy jednak, że gdyby istniejące programy działały, nie byłoby konieczności tworzenia unijnych wytycznych i kształtowania polityki na rzecz Romów na poziomie europejskim. Ponadto początkowo nie przewidziano żadnego rodzaju sankcji w celu zapewnienia rzeczywistego długoterminowego planowania i realizowania krajowych strategii.

Jak więc można obecnie ocenić wpływ dokumentu KE i wszystkich działań oraz instrumentów, które są jego następstwem, na inkluzję społeczności romskich w państwach europejskich²²?

INTENCJE A DZIAŁANIA

Podsumowując swój komunikat, Komisja Europejska oświadczyła, że *przez ponad dziesięć lat instytucje europejskie regularnie wzywały państwa członkowskie i państwa kandydujące do poprawy społecznej i gospodarczej integracji Romów. Nadszedł czas przełożyć dobre intencje na konkretne działania*²³. Niestety, w tym przypadku konkretne działania niekoniecznie oznaczają działania zdecydowane i efektywne. Chociaż Rada w 2013 r. wprowadziła dodatkowe narzędzia monitorowania wdrażania unijnych wytycznych w krajowych strategiach na rzecz integracji Romów, powołano Krajowe Punkty Kontaktowe ds. Integracji Romów, czuwające nad wdrażaniem tych polityk, a od 2016 r. państwa członkowskie zobowiązano do corocznego raportowania postępów realizacji

²¹ S. Kaprański, M. Kołaczek, J. Talewicz-Kwiatkowska, *Kierunek: przyszłość. 25 lat wolności a Romowie*, Kraków 2015, s. 169.

²² Analiza dokumentów na potrzeby artykułu prowadzona była do 2018 r.

²³ *Komunikat Komisji Do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Unijne ramy...*

programów na rzecz Romów, przygotowanych w oparciu o unijne wytyczne, analiza Komunikatu Komisji Do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów w sprawie oceny wdrażania unijnych ram dotyczących krajowych strategii integracji Romów i zaleceń Rady w sprawie skutecznych środków integracji Romów w państwach członkowskich z czerwca 2016 r. wyraźnie pokazuje, że w połowie okresu programowania nie udało się osiągnąć wielu postępów, co nie jest dobrym prognozykiem na osiągnięcie założonych efektów do 2020 r. Wystarczy przytoczyć kilka wniosków z tego dokumentu:

- *Dyskryminacja nadal jest powszechnym zjawiskiem w całej UE i występuje we wszystkich społeczeństwach i we wszystkich obszarach kluczowych;*
- *Nasilają się postawy antycygańskie uznawane za specyficzną formę rasizmu, ściśle związane z głęboko zakorzenionymi stereotypami i piętnowaniem Romów;*
- *Udział Romów w rynku pracy pozostaje bardzo niski. [...] niski poziom wykształcenia i umiejętności oraz powszechna dyskryminacja są czynnikami, które tłumaczą niezadowalające efekty w zakresie zatrudnienia;*
- *Przeciwdziałanie nierównościom pod względem stanu zdrowia i dostępu do opieki zdrowotnej, z jakimi borykają się Romowie, stanowi nieustannie wyzwanie, w szczególności na najuboższych obszarach;*
- *Nie sprostano w zadowalający sposób najistotniejszym wyzwaniom związanym z mieszkalnictwem – a mianowicie zwalczaniu segregacji i zapobieganiu przymusowym eksmisjom²⁴.*

Opracowanie wydane przez KE ponad dwa lata później, w grudniu 2018 r., podsumowujące realizację unijnych wytycznych przez państwa członkowskie UE w zakresie integracji Romów w okresie od 2011 do 2017 r., potwierdziło zauważane już dużo wcześniej przez ekspertów bolączki i problemy w samych wytycznych. Stwierdzono w nim, że pojawiły się *pewne niedociągnięcia w pierwotnym planie²⁵*, pozostawienie swobody państwom członkowskim w projektowaniu strategii przyczyniło się do *fragmentarycznego wdrażania, pomniejszającego efektywność i ograniczającego postęp w realizacji celów integracji Romów²⁶*, a unijne wytyczne nie uwzględniły w należyty sposób różnic między poszczególnymi grupami romskimi. Podtrzymano nieodzowność wzmożenia działań w czterech priorytetowych obszarach, jednak zauważono konieczność dodania kolejnego celu – przeciwdziałania dyskryminacji Romów i antycyganizmowi²⁷, co spra-

²⁴ Wszystkie cytaty pochodzą z: *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów w sprawie oceny wdrażania unijnych ram dotyczących krajowych strategii integracji Romów i zalecenia Rady w sprawie skutecznych środków integracji Romów w państwach członkowskich – 2016 (SWD(2016) 209 final)*, Bruksela, 27 VI 2016, COM(2016) 424 wersja ostateczna, s. 12, [online] <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0424&from=PL> – 12 XI 2017.

²⁵ *Summary of Key Findings*, European Commission, Brussels, 4 XII 2018, [online] https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/summary_key_findings_evaluation_eu_fw_nris_2020_0.pdf – 12 III 2019.

²⁶ Tamże.

²⁷ Potrzeba ta została zauważona już wcześniej przez Parlament Europejski oraz Komisję Europejską i znalazła odzwierciedlenie w dokumentach oraz działaniach tych organów UE poczynszy od 2015 r.

wi, że unijne wytyczne w sprawie integracji Romów będą miały większą siłę działania i staną się bardziej kompleksowe.

Wydaje się też, że instytucje UE coraz bardziej zdają sobie sprawę, iż powinny skupić się na opracowywaniu większej liczby programów i strategii takich jak ROMED2 i ROMACT – obecnie realizowanych wspólnie z Radą Europy programów, koncentrujących się na wzmocnieniu możliwości Romów i samorządów lokalnych we wszystkich państwach członkowskich oraz stworzeniu ujednoliconych europejskich norm dotyczących uczestnictwa Romów w tworzeniu polityk i programów na ich rzecz. Normy te powinny mieć jasno określone pomiar zaangażowania i konsekwencje za niewłączanie Romów do projektowania polityk lokalnych i krajowych. Bez środków monitorowania, oceny i egzekwowania norm dotyczących modyfikowania i wdrażania krajowych strategii integracji Romów trudno oczekiwać progressu.

Zauważenie tych aspektów, na które zwracali uwagę już eksperci romscy i nieromscy od 2011 r., i skoncentrowanie się na działaniach związanych ze zwalczaniem przejawów antycyganizmu zarówno w wyznaczonych czterech obszarach priorytetowych, jak i we wszystkich dziedzinach życia Romów w Europie, jest bez wątpienia – co pokazują ewaluacje i raporty krajowe z realizacji programów na rzecz społeczności romskich – jedyną możliwą przyszłością rozwoju europejskiej polityki na rzecz Romów, jeśli ma ona przynieść realną zmianę sytuacji mniejszości romskiej w państwach członkowskich, szczególnie w perspektywie społeczno-ekonomicznej. Badania pokazują również, że właśnie wzrost świadomości problemów społeczności romskich w Europie uznaje się za największy sukces obecnej europejskiej polityki na ich rzecz²⁸. Oczywiście jest za wcześnie, by w pełni ocenić efektywność Unijnych ram dla pozytywnej zmiany w poziomie integracji Romów ze społeczeństwami europejskimi – z tym trzeba będzie poczekać przynajmniej do końca okresu programowania, tj. roku 2020. Jednak sama świadomość konieczności kompleksowego i integralnego włączenia problematyki antycyganizmu i przeciwdziałania dyskryminacji do wszystkich działań realizowanych w ramach europejskiej polityki wobec Romów jako podstawy jej tworzenia i modyfikacji jest sprawą fundamentalną. Wydawać by się mogło, że powinno być to oczywiste, jednak większość krajowych i europejskich projektów, inicjatyw i działań na rzecz Romów ten aspekt pomija bądź traktuje incydentalnie. Łatwiej jest bowiem postawić kontener dla Romów niż zmieniać postawy społeczne. Jak pokazują praktyka i dane statystyczne, bez zmiany nastawienia społecznego do Romów w Europie nie może być mowy o ich inkluzji i integracji. I to jest również obszar, w którym decydenci unijni powinni zdać się w dużej mierze na samych działaczy romskich. Wspomniany ERIAC z siedzibą w Berlinie jest jednym z przykładów tego, że Romowie nie tylko chcą mieć znaczący i decydujący wpływ na to, jak współcześnie kształtowany jest ich wizerunek w Europie, lecz także mają do tego narzędzia i zasoby – swoją sztukę i kulturę, coraz silniejszą elitę intelektualną, pomysły. Przedstawiciele UE powinni umożliwić wielu dobrze wykształconym, przygotowanym i chętnym Romom

²⁸ I. Law, M. Kovats, *Rethinking Roma. Identities, Politicisation and New Agendas*, Basingstoke 2018, s. 138.

bezpośrednie zaangażowanie w tworzenie, opracowywanie, wdrażanie i ocenę polityk mających na celu zmianę sytuacji europejskich społeczności Romów na lepsze. Dopiero wtedy można będzie naprawdę mówić o tym, że UE działa z Romami, a nie dla Romów, na każdym etapie działań zmierzających do integracji i spójnego społeczeństwa europejskiego.

Czy ta perspektywa zostanie realnie włączona w dalszy etap planowania europejskiej polityki wobec Romów po 2020 r.? To deklarują unijni decydenci. Czas jednak nie na deklaracje, ale na konkretne działania.

BIBLIOGRAFIA

Decade of Roma Inclusion 2005-2015, [online] www.romadecade.org/about/.

EU and Roma, European Commission, [online] http://ec.europa.eu/justice/discrimination/roma/index_en.htm.

Kapralski S., Kołaczek M., Talewicz-Kwiatkowska J., *Kierunek: przyszłość. 25 lat wolności a Romowie*, Kraków 2015.

Kołaczek M., *Etniczna mobilizacja Romów a Unia Europejska. Polska, Słowacja, Węgry*, Kraków 2014.

Kołaczek M., *(Nie) najnowsza strategia*, „Dialog-Pheniben” 2011, nr 1.

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów Unijne ramy dotyczące krajowych strategii integracji Romów do 2020 r., COM(2011) 173 (wersja ostateczna), [online] <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0173&from=en>.

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z dnia 5 kwietnia 2011 roku. Unijne ramy dotyczące krajowych strategii integracji Romów do 2020 roku, KOM(2011) 173, [online] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=URISERV:em0049>.

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z dnia 21 maja 2012 r. Krajowe strategie integracji Romów: pierwszy etap wdrażania unijnych ram, COM(2012) 226 (wersja ostateczna), [online] <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012DC0226&from=PL>.

Komunikat Komisji do Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Integracja społeczna i gospodarcza Romów w Europie, 14 IV 2010, KOM(2010) 133 wersja ostateczna, s. 3, [online] <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0133&from=EN>.

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów w sprawie oceny wdrażania unijnych ram dotyczących krajowych strategii integracji Romów i zalecenia Rady w sprawie skutecznych środków integracji Romów w państwach członkowskich – 2016. (SWD(2016) 209 final), Bruksela, 27 VI 2016, COM(2016) 424 wersja ostateczna, s. 12, [online] <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0424&from=PL>.

- Law I., Kovats M., *Rethinking Roma. Identities, Politicisation and New Agendas*, Basingstoke 2018, <https://doi.org/10.1057/978-1-137-38582-6>.
- Left Out. Violations of the Rights of Roma in Europe*, Amnesty International, EUR 01/021/2010, London 2010.
- Liégeois J.-P., *Roma in Europe*, Strasbourg 2007.
- Komunikat prasowy, MEMO/09/193*, Platforma UE do spraw Integracji Romów, Praga, 24 IV 2009, [online] https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_09_193.
- Polityka antydyskryminacyjna Unii Europejskiej wobec Romów. Załącznik nr 6 do protokołu z X posiedzenia Zespołu do Spraw Romskich Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych (Warszawa, 22 czerwca 2010 r.)*, [online] <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/download/86/12691/Zalaczniknr6doProtokolu-UEdyskryminacjaRomowshort.pdf>.
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 10 lipca 2008 r. w sprawie spisu Romów we Włoszech w oparciu o pochodzenie etniczne*, P6_TA(2008)0361, [online] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2008-0361&format=XML&language=PL>.
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 9 września 2010 r. w sprawie sytuacji Romów i swobody przemieszczania się w Unii Europejskiej*, [online] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2010-0312+0+DOC+XML+V0//PL>.
- Romowie w Unii Europejskiej. Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie sytuacji Romów w Unii Europejskiej*, P6TA(2005)0151, Bruksela, 28 IV 2005, [online] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONGML+TA+P6-TA-2005-0151+0+DOC+PDF+V0//PL>.
- Summary of Key Findings*, European Commission, Brussels, 4 XII 2018, [online] https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/summary_key_findings_evaluation_eu_fw_nris_2020_0.pdf.
- Szewczyk M., *Unia Europejska i Romowie. System wobec kultury etnicznej*, Tarnów 2016.
- Talewicz-Kwiatkowska J., *Wpływ aktywności finansowej Unii Europejskiej na położenie społeczne Romów w Polsce*, Tarnów 2013.
- To Be or Not to Be... Roma Decade after 2015?*, Policy Options Paper on the Future of the Decade after 2015 for Consideration by the 24th International Steering Committee, [online] <http://www.presenciagitana.org/RomaDecadeAfter2015.pdf>.
- Voiculescu C., *European Social Integration and the Roma. Questioning Neoliberal Governmentality*, Milton Park–New York 2017, <https://doi.org/10.4324/9781315708737>.

Małgorzata KOŁACZEK – doktor nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce; adiunkt w Instytucie Studiów Międzykulturowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Autorka książki *Etniczna mobilizacja Romów a Unia Europejska. Polska, Słowacja, Węgry* (Kraków 2014) i współautorka publikacji *Kierunek: przyszłość. 25 lat wolności a Romowie* (Kraków 2015). Od 2012 r. wiceprezeska Fundacji w Stronę Dialogu. Autorka artykułów naukowych i popularnonaukowych, uczestniczka badań na temat społeczności romskiej w Polsce i w Europie. Visiting professor na Uniwersytecie w Rochester, USA (rok akademicki 2017/2018). Redaktor ds. recenzji wydawniczych w czasopiśmie „Romani Studies”, wydawanym przez Gypsy Lore Society.